

A Nyugat spirituális talajvesztése mint a tradícióval szembeforduló általános szkepszis

(*A hagyomány értelemkontinuitásának megszakadása*) A Nyugat spirituális talajvesztése fokozatosan következett be a XIX–XX. század folyamán, lényegében az alapvető vallási-metafizikai konvenciók általános megkérdőjeleződése, illetve hitelvesztése okán.

„Amikor a hagyomány értelemkontinuitása földcsuszamlásszerű töréseket szenved, amikor az áthagyományozottak értelemvesztése, kiüresedése, talajtalanná válása egyre általánosabb tapasztalattá válik, természetszerűleg tör felszínre a múlttal való kritikai szembenézés igénye. Az európai filozófiai hagyománynak a – már a tizenkilencedik században erőteljesen előrevetülő, a huszadik század során azonban még tovább mélyülő – krízise számos, a filozófia önfelülvizsgálatára irányuló kísérletet eredményezett.”¹

A filozófiában, a filozófiai hagyomány és örökség értelmezésében bekövetkezett óriási törések a nyugati civilizáció embere valóságértelmezésének és világnézetének, valamint gondolkodásának általában való gyökeres megváltozását fejezik ki.² A középkorból áthagyományozott skolasztikus karakterű metafizika, mint a filozófiai hagyomány fundamentuma az első igazi csapást a német felvilágosodás során, Kant részéről szenvedte el.³ A német idealizmus további története ugyan éppen arról szól, hogy a Kant által okozott törést valahogy behegesszék, hosszú távú, tartós eredményt azonban még Hegelnek sem sikerült elérnie.⁴ A hegeli reakcionizmus lényegi célja nyilvánvaló – mint máshol már szoltam erről –, ti. a vallási apologézia, a keresztény reorganizáció.⁵ A hegeli filozófia vallási filozófia,⁶ s lássuk be: a *philosophia est ancilla theologiae* középkori elve – minthogy első körben a metafizikáról van szó – időtlen érvényességűnek tűnhet Hegel számára.⁷ A középkorban ez evidencia volt, s persze egy másik középkori elv miatt – nevezetesen a „*crede ut intelligas, intellige ut credas*”⁸ elve okán. Ergo a hit volt az első, s nem a tudás – sőt, ha nem hiszek, nem is érthetem meg az Urat.

Nos, e középkori felfogás változott meg alapvetően az újabb korokban. Az ok pedig a feltétlenül bizonyos ismereteknek – tehát a tapasztalati megalapozottságú rendszerezett tudományos ismereteknek a földrajzi felfedezésekkel megkezdődött, majd a filozófia és a szaktudományok nagyarányú fejlődésével folytatódó feltárása.⁹

Az új elv pedig Kant elve lett lényegében, a másutt már idézett tétel tehát:

„Minden a priori ismeretünket a tapasztalat lehetősége ruhazza fel tehát objektív realitással.”¹⁰

Az új elv eszerint a tapasztalati megalapozottságú tudományosság, így a mai világ ateista tudatának megfelelően a tudomány-elvűség (szcientizmus) az új vallás, vagyis az új abszolút fundamentuma a léte, mint a jelenvaló lét (az Ember) lenni-tudásának és lenni-akarásának feltétlen alapja.¹¹ A fentebbi – középkori – elv így megfordult: *Intellige ut credas, crede ut intelligas*.

A dolog csalafintasága azonban, hogy – mint a fentebbi tézis is leírja – a hit szerepe a megértésben így sem elhanyagolható. Mint Popper fogalmaz: a világról való tapasztalati ítéletalkotásaink mindig előzetes megfigyelések alapján történnek, vagyis az *empíriát mindig megelőzi a teória*.

„»A tapasztalat a szerveződésre irányuló aktív kutatási tevékenység eredménye, a szabályszerűség, vagy az invariánsok aktív keresésének eredménye. Észlelések csak az

elvárásokkal és érdekekkel, vagyis a szabályszerűségekkel és 'törvényekkel' való összhangban jönnek létre.«²¹²

Itt ehhez hadd tegyem hozzá, hogy a filozófiában az előzetes, a priori és átfogó *világnézet* az elsődlegesen meghatározó – amely utóbbi azonban részben a *hiten* mint olyanon alapszik. A szcientizmus hívei azt feltételezik pl., hogy nincsen *transzcendencia* mint olyan – ám e hitüket pusztán arra alapozzák, hogy a természettudományok eddig nem mutatták ki a létezését. Ez pedig nem feltétlen garancia.¹³

(*A metafizika fájó hiánya*) A kanti elv ugyanaz, mégis feltétlenül érvényes, hiszen elvileg, valamilyen módon minden létezőt meg kell, hogy tudjunk tapasztalni.¹⁴ A Kant névével fémjelzett *tudományracionizációval* azonban így is akadt egy kis bibi, s e hiátus a későbbiekben csak terebélyesedni látszott. Mint Heidegger fogalmaz: „*A filozófia nem nélkülözheti hosszú távon tulajdonképpeni optikáját, a metafizikát.*”¹⁵ Kant eszerint csak úgy tudott tudományt csinálni a filozófiából, hogy félig kiherélte azt, megfosztván eredeti fundamentumától, a *prima philosophiától*¹⁶ – ám a *lehetőségiség* birodalmába száműzött vallási-metafizikai elvek¹⁷ elbizonytalanították a világot, hiszen e süppedő mocsár nem nyújtott megfelelő talajt a biztos járáshoz.¹⁸

Az *elvi alapokon nyugvó szkepszis* éráját azonban már a *posztmodernitás* jelentette,¹⁹ a posztmodern Heidegger, majd Rorty és Derrida kora, amely kort, vagyis a napjainkig hatoló korszakot – mint ismeretes – Rorty maga a „vallás és filozófia utáni kornak” nevezte.²⁰

Rorty – mint máshol már írtam – a vallás és a filozófia elvesztését nem igazán vesztegként könyvelte el, hiszen ellenségesen tekintett mindkettőre egyaránt.²¹ Magát – mint gyakran hangoztatta – nem filozófusnak, hanem irodalomtanárnak tekintette,²² valamint úgy gondolta, hogy a vallásból és a filozófiából csak baj származott az emberiség számára,²³ s ha az emberiség majd megint bajba kerül, akkor jobb, ha nem a filozófusokhoz, hanem például a mérnökökhöz fordul a bajok orvoslásáért.²⁴

Márkus György viszont a *Metafizika, mi végre?* c. könyvében „a metafizika fájó hiányáról” ír, arról, hogy noha e filozófiai diszciplínát (*szerinte*) teljes életre kelteni immáron nem lehet, hagyományának kísérteties jelenléte mégis meghatározó korunk gondolkodására nézve is.²⁵

Mindenesetre érdekes helyzet ez a se veled, se nélküled viszonya korunknak a metafizikához...

(*Metafizika Kant után?*) A kérdés tehát mondhatni klasszikus, s a következőképpen hangzik: „Végül: egyáltalán lehetséges-e Kant után, ami azt jelenti, ma még, »metafizika«?”²⁶

Nyilvánvaló – s Seubert később nagyrészt ki is fejté²⁷ –, hogy lényegében egyedül Heidegger figyelme és tehetsége fordult szinte kényszeresen pályája során mindvégig a metafizika felé,²⁸ így *egyedül a heideggeri ösvény továbbjárhatósága lehet a kulcs a metafizikához.*²⁹

Heidegger akarta a metafizikát, sőt, úgy gondolta, hogy *nem is lehetséges tudományos értékű filozófia metafizikai megalapozás nélkül.*³⁰ Az általa megcélzott és kimunkált „új értelemben vett metafizika”³¹ azonban – mint máshol már többször is elhangzott – nem ért cél, e cél elérését Heidegger a jövőre – és másra – bízta. Heidegger a *fakticitás hermeneutikája* révén egy, a hegelivel teljesen *ellentétes* metafizikát³² – először is, mint *fundamentálontológiát* – akart kidolgozni;³³ vagyis egy olyan metafizikát, amely egyrészt *antiidealista*, másrészt *anti-onto-teológiai* mint olyan.³⁴

Azon meggyőződés vezette, miszerint Hegel – miután éppen az *abszolút tudásra* tört – *elvette az értelemről az elsőséget, és ekképpen eltávolodott a tudományosságtól.*³⁵ Így a filozófia visszaesett a *mitikus narratíva* szerepébe, lerombolván azt, amit Kant fáradtságos munkával felépített.³⁶ Persze tudjuk, már Kant célja sem a pusztá *destrukció* volt – mint máshol már szóba került – ő éppen, hogy a tudományosan plauzibilis metafizika kimunkálására törekedett.³⁷ Ebben az értelemben Heidegger Kant munkáját akarta befeljezteni, a kantói ösvényen akart járni.³⁸

A metafizika azonban éppúgy megújíthatatlannak bizonyult számára, mint ahogy e feladatba Kantnak – és lényegében Hegelnek is – beletört a bicskája.³⁹ Amíg az értelemé az elsőség – így Heidegger – addig a minden létezők alapjaként felfogott Isten helye üres marad.⁴⁰ Isten ua. mint a „*misztikus Lé*” ui. – minthogy lényegileg különbözik a létezőktől –, ti. „*nem-tárgyi*”, tehát „*nem létezőszerű*”, így „*egy semmi*” kell legyen.

„1929-ben Husserl mesterem freiburgi utódként elkészítettem a *Was ist Metaphysik?* című székfoglalómat. Ebben a dolgozatban a semmiről vizsgáltam, megpróbáltam bemutatni, hogy a lét, a többi létezőtől eltérően nem maga is egy létező, s mint ilyen, ebben az értelemben egy semmi. A német és a nemzetközi filozófiai közösség nihilizmusként jellemezte ezen előadást.”⁴¹

Heidegger nem tudta kellőképpen interpretálni, hogyan érti a létfogalom és a semmi-fogalom azonosságának gondolatát, mert – legalábbis meglátásom szerint – nem gondolta végig megfelelően az ontológiai differencia összefüggésrendszerét. A kulcs pedig – mint fentebb már hangsúlyoztam – a *létfogalom kettősségének felismerése* lett volna. Mivel Heidegger a létet mint olyant *végesként* fogta fel, így létfogalma egyrészt nem volt, mert nem lehetett *autentikus*, másrészt pedig saját tétele kritériumait sem teljesítette. A *végesként felfogott lét* ugyanis egyrészt *nem differens a létezőtől* mint olyantól (ov η ov), *mert mint véges lét meghatározott lét*, vagyis *létezés* (Hegel), tehát (egy) létező, másrészt pedig nem lehet azonos a vonatkozás nélküli semmivel (az abszolút identitással).

Am az értelemnek a *Semmi a pusztá ürességet jelenti* csupán – Heidegger tulajdonképpen e megállapítással zárja pályáját.

„Elképzelhetünk-e olyasvalamit, mint a lét? Nem fog el valakit a szédülés az erre irányuló kísérletnél? Valóban, kezdetben tanácstalanok vagyunk, és az ürességbe nyúlunk. A létező – az valami: asztal, szék, fa, ég, test, szavak, cselekvés. A létező igen – de a lét? Az efféle úgy fest, mint a semmi – és nem kisebb személy, mint Hegel mondta: a lét és a semmi ugyanaz. A filozófia mint a lét tudománya a semmi tudománya? Vizsgálódásunk kiindulásakor minden látszatkeltés és megszépítés nélkül be kell ismernünk: léten közvetlenül semmit sem gondolhatok...”⁴²

Illetve mégsem egészen, hiszen – mint másutt ez már többször is szóba került – mikoron halála előtt Welte teológiaprofesszornak fejtegette utolsó gondolatait, végig „a levegőben lógott Eckhartnak az a gondolata, hogy Isten és a Semmi azonos”.⁴³

(*Isten a Semmi?*) Igazából ez volt a végszó, az idős mester, Heidegger végszava. Látszólag értelmetlen a gondolat, s egy kézlegyintéssel is szokás elintézni, vagy esetleg azzal, hogy ez valamiféle zen-buddhista ráhatás lehet Heidegger gondolkodására.⁴⁴ Ámde ez nem teljesen igaz, hiszen Heidegger gondolatai már a *Mi a metafizika?* óta – ha kimondatlanul is – lényegében e probléma körül forogtak.⁴⁵

Jómagam is sokat elmélkedtem e problémán, s mint másutt már kiderülhetett a kedves olvasó számára, úgy vélem, hogy megtaláltam a megoldást. Az istenfogalommal azonos semmifogalmat ui. egyrészt a létfogalom *tisztán alanyi*, szubjektív, tehát

nem-tárgyi értelmében kell érteni;⁴⁶ másrészt pedig ebből következően mint az *alanyi mindenség* kap *kézzelfogható* értelmet.⁴⁷ A *tárgyilag semmis* ekképpen az *alanyilag minden-es* értelmét kapja –, hiszen joggal, azaz *evidensen tételezzük alanyiság és tárgyiság kontradiktórikus értelmét*.⁴⁸

A *tárgyiság* a hegeli *létfogalommal* azonos – mint Heidegger tételezi⁴⁹ – ámde mint *’létfeljejtő’* létfogalom kap értelmet a heideggeri kritikában, s ekképpen mint *inautentikus* fogalom.⁵⁰ Ebből következik, hogy csak és csakis az *alanyiság* lehet a *lét autentikus fogalma* –, s ez a fogalom csupán *abszolút*, feltétel nélküli értelmében érvényes.⁵¹ Már Schelling kimutatta, hogy az abszolút szubjektum mint az abszolút identitás az abszolút semmivel kell azonos legyen, vagyis az abszolútum mint identitás csakis az $A=A$ formulával írható le.

„[...] Schelling a maga értelmében teoretikusan interpretálja az abszolútumot, ami csak a totális indifferencia volt, már a szellem hegeli alapfogalmának irányában. Schelling indifferenciája! »Ugyanazon formula ismétlése!« »Levetése ugyanannak [a különbözőnek és meghatározottnak] az üres szakadékába« mint »spekulatív látásmód«. Schelling maga először van ellenjártékban magával Hegel Fenomenológiájával! Tehát nem tartott vele!»⁵²

Hegel e gondolatra – mint ismeretes – némi maliciózus replikával reagál: „az abszolútumnak az a bizonyos éjszakája, amelyben minden téhen fekete”⁵³ volna szerinte a schellingi értelmezés veleje. Az igaz, hogy itt nem *szubsztanciális egységről* van szó – mármint nem szubjektivitás és objektivitás *abszolút egységéről* – ebben igaza volt Hegelnek, az efféle spinozizmus nem lehet végső megoldása az abszolútum értelmezése problémájának. Az abszolútum tehát nem *egy-ség*, hanem az *Egy*, mint Plótinosz írja – vagyis túl van a „*léten*”, ami azt jelenti, hogy *nem* maga a *lét* mint *létezés*, hanem azt, hogy maga a *Lét* mint *nem-létezés (nem-létező)*.

Hegel mást mond.

„Szubjektivitás és objektivitás egysége mármint Hegel szerint maga mint szubjektivitás értelmezendő, amely abszolút, és már nem egy mással szemben tételezett. Az eszme a »szubjektivitásától megszabadított fogalom, amely különbözik objektivitásától, de amely éppannyira az által meghatározott [lesz].« [...] A szubjektum-objektum ezen egysége tehát nem mozdulatlan fennállás, nem egyszerű magánvaló lét és nem szubsztancialitás; Hegel elutasítja ezen egységnek az objektív logika általi interpretációját. Ez sokkal inkább szubjektivitás, amely »átnyúlik« az objektivitás felett. »Az eszme egysége szubjektivitás, gondolkodás, végtelenség...« (Enz § 215 Anm.) Már a késői jénai időben kritizálta Hegel Schellingnek a szubjektum-objektum-identitás Spinoza szubsztancia előképe szerinti felfogását.»⁵⁴

Az abszolútum mint az abszolút valóság (abszolút lét) tehát az abszolút tudat, vagyis végtelen gondolkodás, és önmagának gondolása.

„[...] Ehelyütt jelenik meg Hegel istenfogalma. Heideggeri értelemben a hegeli filozófia ennyiben „ontoteológia” (uo., 45), a „magát elgondoló gondolkodás, mint a magában forgó lét” értelmében (uo., 44). Az efféle ontoteológia – és Heidegger itt találkozik az egész posztmetafizikai gondolkodással – „a gondolkodás számára kérdésessé vált” (uo., 45). E posztmetafizikai gondolkodás azonban Heideggernél – ám éppígy Derridánál is –, a metafizikatörténet pusztá meggondolása.»⁵⁵

Az *abszolútum ekképpen nem szubsztancia* – legalábbis Hegel állítása szerint. Így a végtelen tudat mint az abszolútum, Isten a határtalan Szellem, amely maga az abszolút lét – ergo implikálja az *objektivitást*, azaz az *objektív realitást*,⁵⁶ a φύσις-*t*, amely azonban nem közvetlenül, hanem az *idealitás* (a fogalom) általi közvetítettségében *reális*.⁵⁷

Ezen abszolút idealista felfogás több sebből is vérzik. Először is: a határtalan szellem véges,⁵⁸ de Hegel végtelenségfogalma is téves,⁵⁹ s ekképpen másodszor az abszolútum mint az abszolút valóság önmagában nem valóság-os⁶⁰ – hiszen a *Végtelen* nem lét mint *létezés*, vagy *létező*, mert *ontológiailag differens lét*.⁶¹ Az *abszolútum nem reális* (dolgoi, tárgyi) identitás, mint abszolút identitás, tehát nincs tárgyi léte – hanem Ő maga a tiszta alanyi lét.⁶² Az abszolútum ekképpen – Hegel (és Schelling) állításával ellentétben semmilyen értelemben sem tekinthető szubjektivitás és objektivitás egységének, hanem Ő önmagában a tiszta és feltétlen szubjektivitás, amely tehát kizár fogalmából minden tárgyiságot (létet).⁶³ Ebben az értelemben az abszolútum nem egység, hanem az Egy.⁶⁴

Itt tehát – mint fentebb írtam – éppen az 'egység' és az 'egy' fogalmak eredendő különbsége a döntő.

(Az Egy és az egység) Az egy-ség, az *unió* ugyanis mindig *összetartozást* fejez ki, vagyis mint identitás nem lehet abszolút, feltétlen, hiszen éppúgy differencia is.⁶⁵ Az identitás-fogalmat eszerint általában a létező *létezősége* értelmében szokás használni,⁶⁶ ám Hegel úgyenes megkerüli azon szükségszerűséget, hogy a *konkrét totalitás* mint *magában konkrét realitás meghatározottság mint olyan, azaz valami* – tehát *véges*.⁶⁷ Azt írja ui., hogy *e totalitás határtalan, vagyis végtelen*. Nincs tisztában azzal, hogy itt téved, a *határtalanság* ui. *nem azonos a végtelenséggel*. A Hegel által példaként felhozott kör mint határtalan síkidom is *véges*, hiszen *nagysága mérhető*.⁶⁸

Maga a szó Plótinostól ered – mármint Istenre, az abszolútumra való vonatkoztatás értelmében –, s ő maga is hangsúlyt fektet az „Egy” *oszthatatlanságának*, vagyis *feltétlen önazonosságának* kifejezésére, valamint arra is, miszerint az isteni „Egy” *nem „szellem”*, de nem is „lét”, vagy „létező”, mert felette áll a létező dolgok minden lehetséges tulajdonságának, s ekképpen csak *via negationis* ragadható meg.⁶⁹

Az abszolútum negatív determinációja, tagadó meghatározása azonban nem kielégítő mint definíció, s eleve nem is lehet az, hiszen nem affirmatív, megerősítő jellegű, azaz nem rajzolja meg az abszolút identitás pontos „képét”. Persze lehet itt azt mondani – s természetem hozzá – joggal, hogy itt éppen ez a lényeg, hogy Isten, az *abszolútum maga az abszolút kép-telen-ség*, ergo képtelenség képet alkotni róla...⁷⁰ Ám mégis lehet, az *abszolút nem-kifejezettség értelmében*, amely utóbbiként Isten a *létezőség* szempontjából kétségkívül csupán az *abszolút semmivel* azonosítható.⁷¹ Az Egy tehát – mint az ókori görögök tartották – nem mennyiség, vagy szám mint *számosság* hanem az előbbieknél *elemé*, atomja csupán. Az abszolút identitást így kell eszerint elképzelni a létezőség szempontjából: mint egy kiterjedés nélküli pontot, amely azonban *végtelen mint azonosság*, vagyis minden Ő.⁷²

Az Egygel ellentétben az egy-ség viszont *létezőség*, azaz *létező* lét; vagyis *nem abszolút mint identitás*.⁷³

(Az ontológiatörténeti tradíció inautenticitása mint spirituális disszonancia) Hegel mást mondott persze, egyrészt azért, mert egy fölényes kézlegyintéssel elintézte a *Semmit*,⁷⁴ másrészt pedig azért, mert a preconcepció mintegy gátat emelt gondolkodásának, a *philosophia est ancilla theologiae* kötelezte őt – mindenképpen és minden áron meg kellett felelnie elméletének a keresztény-platonikus tradíciófolytonosság követelményének.⁷⁵

*Szofizmusa*⁷⁶ azonban provizorikus sikert aratott, hiszen magába záruló életidegen metafizikája nem oldotta meg az emberiség életproblémáit, de tudományos plauzibilitása is erősen erodálódott már a XIX. század közepére.⁷⁷ Levonható ebből persze azon következtetés is, hogy a metafizika áltudomány, de – bármilyen hihetetlenül hangzik is –, gondolhatnánk

ugyanígy azt is, hogy a metafizika elvileg mégis tudomány,⁷⁸ csupán csak a gyakorlatban – a becúszó *alapvető* tévedések, illetve *téves prekoncepciók* miatt nem sikerült plauzibilisen megvalósítani a mai napig.

A metafizika legalapvetőbb tévedését természetesen a heideggeri *ontológiai differencia* tétele mondja ki: a *Causa sui* nem lehet *ipsum esse* mint *esse determinatum*, hiszen ekképpen *ens* volna (Isten mint önmagának oka nem lehet maga a lét mint *meghatározott* lét, hiszen ekképpen *létező dologként* kell felfogni).⁷⁹

Itt az is benne van a képben, ami elkerülte Heidegger *kifejezett* figyelmét, nevezetesen az, hogy az *ens* (létező) és az *esse* (lét) mint *esse determinatum* (meghatározott lét) valójában *indifferens fogalmak tartalmilag*, különbségük csak *fogalmi különbség*, hiszen mindkettő a *substantiára* mint *essentiára* vonatkozik.⁸⁰ Heidegger ugyan elemzi e kérdést *A fenomenológia alapproblémái* c. művében, s a *suárezi értelmezést*⁸¹ – amely megegyezik az enyémmel – le is írja, de nem foglal igazán állást.

Suáreznél ugyebár *essentia* és *existentia tartalmi identitásáról* van szó, vagyis amennyiben a fentebbi két fogalmat tartalmilag azonosnak tekintjük, annyiban ezek az *ens*-el is azonosnak tekintendők.⁸² Így pedig az *ontológiai differencia*, illetve a metafizika (ontológiatörténet) ’*létfeljejtése*’ másként érvényes, mint ahogy az *esse determinatumot* (az *existentiát*)⁸³ és az *esse indeterminatumot* (az *esse purumot*) összemosó Heideggernél értelmeződik. Az *esse purum* ui. – mint az *ens*-től *differens* lét – a *nihilum absolutum* értelmét kapja, míg az *existentia* mint *essentia indifferens* az *ens*-től.⁸⁴

A fentebbiekből következik, hogy az *esse* (lét) csak az *esse purum* (tisza lét) értelmében *differens* az *enstől* (a létezőtől), ám ekképpen az *esse purum* az *esse determinatumtól* is *differens*.⁸⁵

A tévedés lényege itt az, hogy az *esse indeterminatum*-ot mint *esse purum*-ot a *puszta ürességként* fogta fel a metafizika, s *ezért nem lehetett nem-létező a lét*.

„Istenre nézve nem az a legkeményebb csapás, hogy kimutatható egzisztenciájának bizonyíthatatlan volta, hanem az, hogy a valóságosnak tartott istent legfelsőbb értékke emelik. Mert ez a csapás nem azoktól jön, akik nem hisznek istenben, hanem egyenesen a hívőktől és azoktól a teológusoktól, akik minden létezők leglétezőbbjeként beszélnek róla, bár soha nem jut eszükbe, hogy magára a létre gondoljanak, és hogy közben erre rádöbbenjenek; ez a gondolkodás, ez a beszéd a hit szempontjából nézve éppenséggel istenkáromlás.« (Martin Heidegger: Holzwege. Id. kiad. 203. l.)⁷⁸⁶

Magának Heideggernek is feloldhatatlan apóriát jelentett e kérdés, ua. ahhoz feltétlenül ragaszkodott, hogy a *metafizikai inautenticitás lényege az ontológiai indifferencia*.⁸⁷ A ’*létfeljejtés*’, amelyet e „mulasztó”⁸⁸ felfogás okozott, felmérhetetlen jelentőségű, hiszen a létfelfogás metafizikai kérdése ua. feltétlenül vallási kérdés is.

Az ontológiatörténet inautenticitása mint spirituális disszonancia a gyakorlatban tehát a vallás mint olyan problémája, ami először is azt jelenti, hogy maga a vallás problémás.⁸⁹ *A problematikus vallás pedig problematikus élethez és problematikus politikához, vagyis nem megfelelő társadalmisághoz vezetett.*

(A ’*létfeljejtő*’ vallás mint *életproblémáink fő oka*) A ’lét’ (valóság) mint abszolút: Isten, az abszolútum.⁹⁰ Heidegger ezt tagadja, de nincs igaza.⁹¹ Azért tagadja, mert nem megfelelőképpen fogja fel az abszolútumot.⁹² Persze mások sem, kivéve a kabbalistákat: Isten a „Végtelen Semmi”.⁹³ Végtelen, vagyis az Egyetlen Végtelenség, és Semmi, mert nem-tárgyiság, azaz nem-lét mint nem-létező (nem-létezőség).⁹⁴ A Végtelenség eszerint *nem* mint *objektív* realitás lép elének, hanem éppen mint *unobjektív* realitás, vagy puszta realitás mint *possibilitas*.⁹⁵

Mint Heidegger interpretálja Kantot, a realitás mint olyan possibilitas, lehetőség, s csak tárgyi létmódjában aktualitás.

„Amikor Kant az omnitudo realitatisról, a realitások összességéről beszél, akkor nem a valóságosan meglévő összességére gondol, hanem megfordítva, éppenséggel a *lehetőséges dologi meghatározottság összességére*, a tartalom, a lényegiségek, a lehetséges dolgok összességére. A *realitás eszerint azonos a leibnizi possibilitas, lehetőség kifejezésével.*” (Kiemelés tőlem: G. Z. E.)⁹⁶

Az *unobjektív*, nem-tárgyi *Wasgehalt*, az *idea* a dolog teljessége, mint létlehetősége, vagy, ahogy Hegel mondja: idealitása. Hegel szerint ezen ideális lét „magánvalóságában tételezve realitásnak bizonyul”⁹⁷, minthogy szellemi lét, s „csakis a szellemi a valóságos”⁹⁸. A szellem pedig a tudat,⁹⁹ vagyis csak a tudat valóságos Hegel szerint. Isten, az abszolútum pedig az abszolút tudat. E klasszikus metafizikai elgondolás a posztmodernitás számára „kérdésessé vált”¹⁰⁰. Minden bizonnyal Plótinoszhoz van igaza, aki szerint Isten nem lehet szellem, éppen azért, mert a szellem konkrét totalitás.¹⁰¹

A Heidegger által olyannyira keresett – és félig meg is talált – ’lét’ eszerint mégis csak az *ipsum esse*, mint Aquinói Tamás mondja, ámde *mint abszolút realitás unobjektív realitás*, ergo tisztán szubjektív realitás (az eckharti *esse purum*).¹⁰² Maga Tamás is megkülönböztette Istent, mint létet (esse) a meghatározott létől, azaz a létezésről (az *existentiától*),¹⁰³ ámde azon következtetést már nem vonta le, amely pedig itt szükséges lett volna, hogy amennyiben Isten, az abszolútum mint lét unobjektív realitás, annyiban possibilitas, vagyis *meghatározatlan* lét, mint létmód.¹⁰⁴

Ez utóbbi gondolatnak komoly következményei vannak, hiszen a fentebbiekre való tekintettel megkérdőjeleződik a vallás, a keresztény hit (s vele együtt majdnem az összes többi világvallás) istenképe.¹⁰⁵ Így a *létfelejtés* az *istenfelejtés* értelmét kapja, s ez nem csupán egy elvont allegória, hanem a *valóság feltétel nélküiségének nem-ismerete*, amely utóbbi pedig ellenkezőleg ismeretként az *objektív igazság* megismerésének alapvető feltétele volna.¹⁰⁶ Ez utóbbi tehát egy, a Való Világot érintő probléma, ahol bizony a lét a tét.¹⁰⁷

BIBLIOGRÁFIA

Önálló kötet:

Manuel Bremer: Was will Hegels Dialektik? – Ein Ansatz zur Interpretation zur Wissenschaft der Logik, 2011
Klaus Düsing: Das Problem der Subjektivität in Hegels Logik, Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1976

Meister Eckhart: Predigten, Traktate, Sprüche

Daniel Fidel Ferrer: German Philosophers: Kant, Hegel, Schelling, Nietzsche and Heidegger, Athaeneum Library of Philosophy, 2011

Gerd Haeffner: Heideggers Begriff der Metaphysik, Berchmanskolleg Verlag, München, 1974

Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái [*Die Grundprobleme der Phänomenologie*], ford: Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001

Martin Heidegger: Der deutsche Idealismus (Fichte, Schelling, Hegel) und die philosophische Problemlage der Gegenwart, GA, Band 28, Vittorio Klostermann, Frankfurt am main, 1997

Martin Heidegger: Kant és a metafizika problémája [Kant und das Problem der Metaphysik], ford. Ábrahám Zoltán és Menyecs Csaba, Horror metaphysicae, Osiris Kiadó, 2000

G. W. F. Hegel: A logika tudománya [Wissenschaft der Logik] ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979

G. W. F. Hegel: A szellem fenomenológiája [Phänomenologie des Geistes], ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973

- Márkus György: Metafizika – mi végre?, ford. Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna, Horror Metaphysicae, Osiris-Gond, Osiris Kiadó, 1998
- Nyíró Miklós, szerk., Filozófia mint de(kon)strukció: Heidegger és Derrida, L'Harmattan Kiadó, 2012
- Richard Rorty: Esetlegesség, irónia és szolidaritás, ford. Boros János és Csordás Gábor, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994
- Schwendtner Tibor: Husserl és Heidegger – Egy filozófiai összecsapás analízise, L'Harmattan, Budapest, 2008.
- Hans Otto Seitschek: Religionsphilosophie als Perspektive, Springer VS, Wiesbaden
- Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976
- Jörg Wurzer: Karl Poppers Kübel- und Scheinwerfermodell der Erkenntnis, Bonn, 1994
- Tanulmány gyűjteményes kötetben:
- István M. Fehér: Heideggers Kritik der Ontotheologie, in: Religion und Gott im Denken der Neuzeit. Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn : München : Wien : Zürich, 2000
- Jens Halfwassen: Hegel és Plótinosz az önmegismerésről – Az újplatonizmus jelentősége Hegel szellemfogalmának szempontjából, in: Idealizmus és hermeneutika – Tanulmányok Fehér M. István hatvanadik születésnapjára, szerk. Olay Csaba, L'Harmattan Kiadó, 2010
- Martin Heidegger: Hegel
Die Negativität. Eine Auseinandersetzung mit Hegel aus dem Ansatz in der Negativität (1938/39, 1941)
Erläuterung der „Einleitung“ zu Hegels „Phänomenologie des Geistes“ (1942)
Gesamtausgabe III. Abteilung: Unveröffentlichte Abhandlungen Vorträge – Gedachtes, Band 68, Hegel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993
- Martin Heidegger: Frühe Schriften. Gesamtausgabe, Bd. I, hg. von F-W. v. Herrmann. Frankfurt a. M. 1978
- Richard Rorty – Gianni Vattimo: The future of religion, szerk: Santiago Zabala, Columbia University Press, New York, 2005
- H. Seubert: Heideggers Zwiegespräch mit dem deutschen Idealismus, Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, Collegium Hermeneuticum, Band 7, 2003
- K. Tsujimura, Martin Heideggers Denken und die japanische Philosophie. Festrede zum 26. September 1969, in Ansprachen zum 80. Geburtstag am 26. September in Meßkirch
- Periodika:
- Thomas Collmer: Hegels Begriff der Negativität, Zeitschrift marxistische Erneuerung, 2006. március, forrás: <http://www.zeitschrift-marxistische-erneuerung.de/article/769.hegels-begriff-der-negativitaet-i.html>
- Harald Kerber: Zum Begriff der Differenz bei Hegel, Derrida und Deleuze, forrás: <http://web.fu-berlin.de/postmoderne-psych/colloquium/kerber.htm>
- Magyar Katolikus Lexikon, forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/E/egzisztencia.html>
- Vásárhelyi Szabó László: Nihilizmus-terápia a tengerkor szellemében Kalligram / Archívum / 1998 / VII. évf. 1998. november–december
- Don Watson: The Religion of Scientism, forrás: https://hilgart.org/enformy/Religion_of_Scientism.htm
- Wikipedia the free encyclopedia

JEGYZETEK

- Nyíró Miklós, szerk., Filozófia mint de(kon)strukció: Heidegger és Derrida, L'Harmattan Kiadó, 2012.
- Míg a középkorban a fentiek sziklaszilárd meggyőződéssel nyugodtak, az újabb korokban e bizonyosság lassan semmivé foszlott. Aligha lehet itt más ideológiát vádolni, mint a *racionalizmust*, amely lassan, de biztosan döntötte romba a középkori szellemiség sziklavarárt.
- A metafizika – az abszolút tudomány – plauzibilitásának felszámolása kihúzta a szőnyeget a vallás alól is.
- A hegeli metafizikai restauráció érvényessége történelmi léptékekkel mérve kérdéséletűnek bizonyult. Filozófiai és politikai hatása azonban mégis óriási, ám – főként az utóbbit illető – hatásának pozitívítása ua. legalábbis kérdéses.
- Kant hatására vált Hegelnél a metafizika oly radikálisan logikává – mint Heidegger írja a *Kant és a metafizika problémájában* – ám e „Logika” mégis éppen az értelemről veszi el az *elsőséget*... A hegeli metafizika ekképpen ésszerűtlen, s ésszerűtlensége éppen *oktrojatív, erőszakos* karakterében mutatkozik meg. Olybá tűnik mindenesetre, hogy Hegel csupán e kényszerítő, erőszakos és ésszerűtlen módon látta lehetségesnek megvédeni az átörökölt vallási-metafizikai tradíciót.

- 6 „Georg Wilhelm Friedrich Hegel filozófiája rendszerében a vallásnak magas rangot jelöl ki. Közel a legmagasabb fokot éri el a szellem magára irányuló reflexiójaként az abszolút tudásban. Végül a vallás olyan közel kerül a filozófiához, hogy felolvad benne. Ezáltal Hegel filozófiája az itt bemutatott rendszertan értelmében valási filozófiaként értelmezendő – más módon, mint Fichténéél, vagy Schellingnél.” (Hans Otto Seitschek: Religionsphilosophie als Perspektive, Springer VS, Wiesbaden, 2017, 123–124. o.)
- 7 Minthogy ő maga is e középkori papi-teológiai felfogás töretlen híve volt.
- 8 Az elv Hippói Ágostontól ered (*Tract. Ev. Jo.*, 29.6), s ezt fűzi tovább Anselm, mikor ezt írja: „*Neque enim quaero intelligere ut credam, sed credo ut intelligam*” (Nem azért keresem az értelmet, hogy hihessek, hanem inkább hiszek, annak érdekében, hogy képes legyek a megértésre.) (Wikipedia, forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Credo_ut_intelligam)
- 9 A változások fő oka mindenképpen a kereskedelem, az itáliai kereskedővárosok vagyonszerző buzgalma volt. Am hogy megismerték a más értékét, értékelődött át a saját – úgy a tudományokban, mint ahogy a művészetekben is.
- 10 Heidegger 2000: 154. o.
Mint Kant írja tehát, minden, a tapasztalatot megelőző ismeretünk alapja maga a tapasztalat *lehetősége*. Ebből következik, hogy bárminek a létét (létezését) tételezzük is fel, e dolog objektív, tárgyi létének megtapasztalása reális lehetőség kell legyen számunkra.
- 11 „A materializmus kimagasló pozíciót tölt be a mai tudományban világszerte. A materialista világnézet azért nyerte el e pozíciót, mert rendkívül gyümölcsözőnek bizonyult a tudományos munkában az utóbbi néhány évszázad során, s nem csupán a fizikai tudományokban, de a biológiában is. Az »óramű« modell megalkotta és megerősítette annak hitét, hogy – elegendő idő és pénz birtokában – a materialista tudomány végül mindent meg fog magyarázni, az életet és a tudatot is. A tudományfilozófus Karl Popper fanyarul jellemezve „elkötelezett materializmusnak” nevezte e hitet. Valóban, az elkötelezett materializmus alapvető dogma a szcientizmusban.” (Don Watson: *The Religion of Scientism*, forrás: https://hilgart.org/enformy/Religion_of_Scientism.htm)
A szcientizmus a fentebbiek alapján lényegében *fizikalizmus*, vagyis a *valóságértelmezés* filozófiai fundamentumát a *philosophia naturalis* területe által kínált fogalmakra redukálja – élesen szembenállva a *metafizikával* mint olyannal.
- 12 Jörg Wuerzer: *Karl Poppers Kübel- und Scheinwerfermodell der Erkenntnis*, Bonn, 1994 (Forrás: http://www.wuerzer.org/Homepage/Publikationen/Eintr%C3%A4ge/1994/5/1_Karl_Poppers_K%C3%BCbel_und_Scheinwerfermodell_der_Erkenntnis_files/kuebel_und_scheinwerfer.pdf)
- 13 Annál is inkább, mivel egyedi empiriák – manapság csupán a *mediumok* részéről – nagyon is adódnak e tárgyban.
- 14 Miután minden létező – akár fizikai, akár szellemi – elvileg hozzáférhető kell legyen a megismerő tapasztalás számára; hiszen a létben adódik, vagyis ott, ahová a jelenlétét belevetett.
- 15 Martin Heidegger: *Frühe Schriften*. Gesamtausgabe, Bd. 1, hg. von F-W. v. Herrmann. Frankfurt a. M. 1978, 406. o.
- 16 Kant persze nem erről beszélt, ő egy tudományosan hiteles metafizika megalapozásának szánta és hitte *A tiszta ész kritikáját*. Am – minthogy visszaadta az értelemnek az elsőséget – ezáltal hosszú távon lehetetlenül el a prima philosophia plauzibilitása, hiszen a hegeli metafizikai restauráció csupán provizorikus babérokat volt képes aratni.
- 17 Mint Kant írja fő művében, a metafizika a pirori szintetikus elvei a gyakorlati ész világában érvényesek lehetnek –, sőt, érvényeseknek is kell lenniük, hiszen az erkölcsiség léte involválja e fentebbi elvek érvényességének szükségszerű feltételezését.
- 18 Már Hegel úgy beszélt a filozófiáról, mint az oltárától megfosztott templomról. A prima philosophia nélkül a filozófia nem képes átfogó fundamentumot biztosítani a civilizáció önértelmezéséhez, ekképpen hosszú távon szellemi talajvesztéshez vezet. Ebben igaza volt Hegelnek – más kérdés, hogy – mivel visszavette az értelemtől az elsőséget – maga is mocsárra építette metafizikáját.
- 19 *A posztmodernitás a meta-narratívák halálát jelentette* – mint Lyotard hangsúlyozza – azon átfogó narratívákat, amelyek a nyugati civilizáció ideológiai hátterét, metafizikai alapját jelentették. Helyüket az általános kételkedés és bizalmatlanság vette át – *e szellemi törés oka pedig főként a második világhétség volt*.
- 20 „Az »Antiklerikalizmus és ateizmus«-ban Rorty Vattimo *Hit* című művével vitázik, és amellet érvel, hogy a metafizika vége kikövezi az utat egy anti-esszencialista vallás számára. Rorty vallás-konceptiója, saját motívumok által meghatározottan, a Testamentum ígérétet teljesíti be, miszerint Isten a továbbiakban az emberiséget nem szolgál, hanem barátunk tekinti. [...] Az élő dialógus, amely e kötetet befejezi [...] a vallás jövőjét elemzi, együtt azon politikai, szociális és történelmi aspektusokkal, amelyek korunk posztmodern, posztmetafizikai és posztchristianus világot jellemzik.” (Richard Rorty – Gianni Vattimo: *The future of religion*, szerk: Santiago Zabala, Columbia University Press, New York, 2005)
Rorty eszerint egy olyan vallásfelfogás híve, amely a nyugati liberális demokráciát az

- Újtestamentum ígérete beteljesítésének tekinti. E vallásfelfogás szembefordul a történelmi, keresztény-feudális és esszencialista-metafizikai vallásfelfogással; amely – az Ígélet ellenére – az 28
- „Amikor Heidegger filozófálni kezdett – már az ismeretelméleti filozófiálás hosszú évtizedei után, amint ezt az akkoriban uralkodó neokantianizmus gyakorolta – a metafizika új életre keltésének igyekezete lógott a levegőben. [...] »A filozófia nem nélkülözheti hosszú távon tulajdonképpeni optikáját, a metafizikát«, hangzik el programszerűen. Már néhány évvel később teljesen revideálva lett ezen – a metafizikához való – teljesen problémamentes viszony, és a létkérdés (először is mint a *Lét és időre* irányuló kérdés és aztán mint a metafizikára mint a lét történetére irányuló kérdés) egy – igen, mintegy – az egész metafizikai tradícióval folytatott vitává fejlődött. A metafizikai orientáció éppúgy, mint korábban, érdeklődésének középpontjában maradt, mindazonáltal nem pusztán ugyanannak a megújítását tartalmazta.” (István M. Fehér: Heideggers Kritik der Ontotheologie, in: Religion und Gott im Denken der Neuzeit. Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn : München : Wien : Zürich, 2000)
- 29 Természetesen nem a Heidegger által szorgalmazott tudomány-talan értelemben, ti., hogy irodalmiasan – hanem az onto-teológia *részleges* rehabilitációja révén. Ez utóbbi annak belátását követeli, hogy a metafizika nem lehetséges másképp, hanem csakis a végtelenre, illetve a végtelenséggel abszolúte azonosként felfogott istenségre irányulóként, s az abban megalapozódó abszolút tudományként felfogottan.
- 30 Vö. 28. lj.
- 31 „Az »új értelemben vett metafizika« kidolgozásával Heidegger a piramisszerűen építkező fundamentálonológia helyett olyan »escheri« elrendeződésű metafizikát javasol, amely tud arról, hogy a szabadságon, végességen, történetiségen »alapuló« metafizika nem képes egységesen járható térben a problematikája egészét kibontakoztatni.” (Schwendtner 2008, 271. o.)
- 32 „Az 1936/38-as években Heidegger egy második nagy művön dolgozott a *Sein und Zeit* után, *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* címmel. Ez nem előadás-sorozat, vagy egy más filozófusokról szóló mű, hanem inkább Heidegger kísérlete saját filozófiájának átdolgozására. A *Beiträge*-ben beszél nekünk Heidegger Hegelt illető alapvető szemléletéről: »Hegel rendszertanát az uralkodó tekintetre hozni [in den beherrschenden Blick bringen] és bizony teljesen ellentétesen gondolkodni.«” (Kiemelés tőlem: G. Z. E.) (Daniel Fidel Ferrer: German Philosophers: Kant, Hegel, Schelling, Nietzsche and Heidegger, Athaeneum Library of Philosophy, 2011. Forrás: http://evans-experimentalism.freewebspace.com/ferrer_german_phil...)
- 12 Itt persze a történelmi vallásról és a történelmi filozófiáról (a metafizikáról) van szó. (Vö. előző lj.) Rorty ellenséges érzülete a fentebbieknek szól tehát, ugyanis ezeket okolta az emberiség jóformán minden bajáért...
- 22 Ezt számos alkalommal hangsúlyozta, nyomatékosítva ezáltal az általa üdvösnek tekintett filozófiafelfogást, miszerint a filozófia pusztán egy sajátlagos irodalmi műfaj. (Vö. R. Rorty: *Philosophy as a kind of writing.*)
- 23 Vö. 21. lj.
- 24 Vö. R. Rorty: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*, ford. Boros János és Csordás Gábor, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994.
- 25 „Nem a metafizika fájó hiánya vagy uralmának leáldozása kiált történeti megértés után, hanem hagyományának szó szerint kísérletes jelenléte, melyet sem elűzni, sem teljes életre kelteni nem lehet.” (Márkus György: *Metafizika – mi végre?*, ford. Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna, Horror Metaphysicae, Osiris-Gond, Osiris Kiadó, 1998, 152., 158. o.)
- 26 H. Seubert: Heideggers Zwiegespräch mit dem deutschen Idealismus, Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, Collegium Hermeneuticum, Band 7, 2003, 42. o.
- 27 „[...] Végül: egyáltalán lehetséges-e Kant után, ami azt jelenti, ma még, 'metafizika'? [...] Az idealizmus utáni gondolkodás messzemenőkéig antimetafizikailag orientált maradt: ez éppúgy érvényes az újkantianizmus ismeretelméleti-tudományos orientációjára, mint ez utóbbi korrekívumaként létrejött 'életfilozófia' minden változatára, de a filozófiai dezilluzionizációra is, amely magának akadémiai outsidersnek, mint Marx, Kierkegaard és Nietzsche révén hódított teret. Az antimetafizikai elv a fenomenológiai gondolkodás első megnyilvánulásaira is jellemző Husserl korai műveiben. [...] Más a helyzet Husserl nagy tanítványával, Martin Heideggerrel. A korai időkől kinyilvánította Heidegger a metafizika iránti szenvedélyét – ha némileg burkoltan is.” (Seubert 2003: 42–43. o.)
- A metafizikaellenesség kanti vívmány, azaz a német felvilágosodás szülötte. *Az abszolút tudomány végletes erodálódása egyfajta civilizációs forradalom volt*, amelynek során az euroatlanti civilizáció végleg kiverkedte magát a középkorból. Ez utóbbi persze nem separálható a vallás civilizációdetermináló szerepének radikális redukálódásától sem, hiszen az abszolút tu-

- 33 „[...] *Ha A tiszta ész kritikája* ennek megfelelően Heidegger számára mindenek előtt „a metafizika alapvetésének” számít, akkor az ő fő dolga a *Lét és időben* – mint Kant-könyvében visszatekintve írja –, »a metafizika fundamentálonológiai alapvetése« volt.” (Fehér 2000: 203. o.)
- 34 „[...] Minthogy a metafizikának ezen a módon sokrétűen van az alappal és a megalapozással dolga, és ez utóbbi nyilvánvalóan logikai karatert mutat, így a »metafizikát szakszerűbben és jelentőség-teljesebben« mint »onto-teo-logikát« lehet és kell elgondolni és meghatározni. [...] »A metafizika a létezőt mint létezőt a megalapozó elképzelés módján gondolja el«, írja a »*A filozófia vége és a gondolkodás feladata*« című tanulmányában. A lét mint elrejtetlenség, mint minden létező alapja, a nem és sosem tárgyi, vagyis létezőszerű, elképzelhető és megalapozható, a metafizika által szükségszerűen elnézett és átugrott. Az ezen a módon eljáró és ekképpen viselkedő metafizika horizontján »a létező léte [...] az alap értelmében csak mint a Causa sui elképzelt. Így kerül Isten metafizikai neve megnevezésre.«” (Uo. 207–208. o.)
A lét „mint minden létező alapja” „a nem és sosem tárgyi”, vagyis nem „létezőszerű”, tehát nem elképzelhető – ergo a lét mint a nem-tárgyiség: a *kép-telen-ség*.
- 35 „[...] Itt válik nyilvánvalóvá valami lényegi: Amennyire Hegel az abszolút tudásra koncentrált (A logika tudománya), éppoly távol kerül a filozófia a tudományoktól a szokásos értelemben. A tudás abszolútságában éppenséggel sokkal inkább az fejeződik ki, hogy az magában túlhaladja a tudás vulgáris fogalmát és a fogalom csak értelmi fogalmát.” (Heidegger 1997: 230. o.)
- 36 „[...] a metafizika belső lehetőségét és szükségszerűségét, vagyis a lényegét, alapjában a végesség problémájának eredendőbb kidolgozása és kiélezettebb elnyerése hordozza és őrzi meg.” (Martin Heidegger: Kant és a metafizika problémája [*Kant und das Problem der Metaphysik*], ford. Ábrahám Zoltán és Menyess Csaba, Horror Metaphysicae, Osiris Kiadó, 2000, 154. o.)
A metafizika lényegét Heidegger szerint a *végesség* mint olyan adja. Vagyis Istennek nincs helye a filozófiában. Az *értelemé* az elsőség, s Isten létének feltételezése értelmetlen. Hegel lábbal tiporja a kanti – *tudományracionalizációra* irányuló – erőfeszítést, az általa olyannyira tömjénezett – „szuprarácionalitásként” értelmezhető – „spekulatív ésszerűség” valójában *irracionalizmus* (mint Popper is hangsúlyozza). Ezt pedig éppen azért teszi, hogy Istennel kezdhesse a tudományt. Ez utóbbi igyekezetben viszont nem önmagában van a hiba...
- 37 „*A tiszta ész kritikája* – amint Kant kifejti – »a módszerrel való értekezés, s nem pedig a tudomány egy rendszere maga«, »a szükséges
- előzetes megalapozás egy mélyreható metafizika előmeneteléhez [...]«” (Fehér 2000: 203. o.)
- 38 „[...] és Heidegger a fundamentálonológián Kant-könyvében »a metafizika lehetőségének alapját«, ill. »a metafizika első szintjét« érti.” (Uo.)
- 39 Kant a gyakorlati ész világába toltá át a metafizikát – mint „*lehetőségtudományt*”, Hegel pedig az *irracionalizmusba*, ám ezt persze észre sem vette... Egyik megoldás sem volt fenntartható.
- 40 „Heidegger filozófiája, ill. kései létgondolkodása pontosan aszerint kap vallási tónust, amint távolságot tart az eredet metafizikailag-onto-teológiailag meghatározott teológiájától. Isten-telen e gondolkodás és az is marad egy hangsúlyos értelemben abból kifolyólag, hogy számára az élő Istenről van szó, nem pedig a metafizika Istenéről, Istenről mint a Causa sui-ól, akihez „az ember sem imádkozni, sem pedig [...] neki áldozni nem [tud]. *Arról az Istenről van szó, aki előtt az ember félelmében térdre esni és aki előtt ő muzsikálni és táncolni nagyon is képes*. Ezen Isten helye üresen áll [...]” (Uo.)
- 41 K. Tsujimura, Martin Heideggers Denken und die japanische Philosophie. Festrede zum 26. September 1969, in Ansprachen zum 80. Geburtstag am 26. September in Meßkirch.
- 42 Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái [*Die Grundprobleme der Phänomenologie*], ford. Demkő Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, 25. o.
- 43 Vásárhelyi Szabó László: Nihilizmus-terápia a tengelykor szellemében Kalligram / Archivum / 1998 / VII. évf. 1998. november–december.
- 44 Vö. uo.
- 45 Csak ott a lét és a semmi azonosságának problémáját boncolgatja. Ámde nyilvánvaló, hogy a létezőtől különböző lét, mint a *létező létezőségének alapja* csakis az *abszolútum*, Isten lehet – legalábbis a klasszikus ontológiai felfogás szerint. *Deus est ipsum esse per se subsistens* – mondja Aquinói Tamás; s e felfogás uralta a Heidegger által *onto-teológiaként* jellemzett filozófiatörténetet általában.
- 46 E gondolat teljesen új a filozófiában, hiszen Isten mint *létezőt* fogták fel a filozófusok mindig is, s ekképpen éppúgy tárgyként, ill. tárgyiségként, azaz *létként*, mint *alanyként*, vagy *alanyiségként*. Ámde amennyiben az abszolútum, Isten egyformán tárgy és alany, annyiban *véges formát ölt*, azaz *nem lehet identikus mint végtelenség*.
- 47 Mint a végtelenséggel abszolúte azonos identitás, Isten a szubjektív, *alanyi totalitás* értelmét kapja. E totalitás azonban mint *nem-tárgyiség* – *nem lét-szerűség*.
- 48 Az alanyiságot az ember saját, tudati szubjektivitása alapján képzeli el, s ez mint ilyen az öntudat, vagyis az én mint olyan a maga lényege szerint – s mint ilyen önmagában nem-tárgyi természetű

- identitás – vagyis az empirikus tapasztalás számára nem létezik. Erről már Hume is írt.
- 49 „Amit Hegel »létnek« (és lényegnek) nevez, azt mi »tárgyiságként« határoozzuk meg: Hegelnek ezen megjelölése sem véletlen, hanem *A metafizika átváltoztatása* [Die Überführung der Metaphysik] és ugyanannak kanti karaktere által meghatározott [...]” (Heidegger 1993: 50. o.)
- 50 Mert a legfőbb *létezőként*, a *Causa suiként* tétélezi a létet mint olyant.
- 51 Ergo a létfogalom *dichotomikus*: itt ui. az *abszolút* létről, mint a *feltétlen nem-tárgyiságról* beszélnek; míg az általában vett lét éppen a *tárgyiság* mint olyan. Ez utóbbi fogalom azonban nélkülözi az ontológiai differenciát – vagyis éppígy jelenthet *lényeg*et, *létezőség*et, létezést és *létezőt* is.
- 52 Heidegger 1997: 197. o.
- 53 Hegel 1973: 16. o.
- 54 Düsing 1976: 292. o.
- 55 Harald Kerber: Zum Begriff der Differenz bei Hegel, Derrida und Deleuze, forrás: <http://web.fu-berlin.de/postmoderne-psych/colloquium/kerber.htm>
- 56 „[...] A reális és a realitás e fogalmát kezdettől fogva rögzítenünk kell, ha Kant tételét, hogy a létezés [Dasein] nem reális predikátum, azaz nem egy dolog tartalmának meghatározása, helyesen akarjuk megérteni. A realitás és a reális fogalmának Kantnál nem az a jelentése, amire manapság többnyire gondolunk, amikor a külvilág realitásáról vagy az ismeretelméleti realizmusról beszélünk. A realitás nem azt jelenti, hogy valóság, illetve létezés vagy egzisztencia, vagy éppenséggel meglévség. Nem azonos a létezéssel, az »objektív realitás« fogalmát azonban Kant azonos értelemben használja a létezéssel. A »realitás« kifejezés kanti jelentése e terminus szó szerinti értelméhez igazodik. Kant a terminust nagyon találon dologisággal [Sachheit], dologi meghatározottsággal fordítja. Reális az, ami a *res*hez tartozik.” (Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái [Die Grundprobleme der Phänomenologie], ford: Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, 47–48. o.)
- 57 „[...] Ámde az idealitás nem olyasvalami, ami a realitáson kívül és mellette van, hanem az idealitás fogalma kifejezetten abban van, hogy *igazsága* a realitásnak, azaz a realitás, magánvalóságában tétélezzve, idealitásnak bizonyul.” (Hegel 1979: 168. o.)
Az *idealitás* mint a realitás *magánvalósága* a realitás (az objektív valóság) *abszolút léte* a hegeli tétélezés szerint. E platonikus, a platóni ideatanra alapozó koncepció avított elképzelése a posztmodern tudományfogalom szerint *mitikus*, vagyis *tudománytalan* eleme a hegeli metafizikának.
- 58 Mert a határtalan szellem mint létező: véges.
- 59 „[...] Hegel egy »képet« kínál: a processzus képe az egyenes vonal, az igaz végtelen ezzel ellentétben »a kör, a magát elért vonal, amely zárt és teljesen jelenvaló, kezdőpont és vég nélkül« (5,164). E kép nem kielégítő: a zárt kör egy véges alak; ez érthetően azt jelenti az Enciklopédiában a természettfilozófiához fűzött egyik szóbeli kiegészítésben, hogy a kör »az értelem görbéje, amelynek azonosságát tétélezz« (9,94; Enz. § 270 Z.)” (Collmer 2006: 5. o.)
- 60 Mert önmagában nem tárgyiság (lét).
- 61 Vagyis csak a végtelen lét (az abszolútum) differens ontológiailag mint lét a létezőtől.
- 62 Vagyis a *tiszta nem-tárgyiság mint feltétlen identitás*.
- 63 Az abszolút identitás tehát a feltétlen nem-tárgyiság (nem-lét), s mint unobjektív realitás – a kanti értelmezéssel megegyezően – létmódja a leibnizi possibilitas-nak felel meg.
- 64 Vö. 149. l.j.637
- 65 Vö. 59. l.j.
- 66 Azaz az identitás általában entitás, Seiendheit – létezőség (ov η ov), vagyis essentia mint substantia, lényeg.
- 67 „A valami, immanens határával önmagának elmentmondásaként tétélezzve, amely azt túlulálja és túlulhajtja önmagán: a véges.” (Hegel 1979)
- 68 Vö. 59. l.j.
- 69 Vö. 99. l.j.
- 70 Ezért is tiltja a judaizmus Isten képi ábrázolását.
- 71 A feltétlen nem-lét (nem-létezés) a feltétlen Lét (Semmi). *Isten mint a feltétlen nem-létezőség az abszolút nem-kifejezettség*. A kifejezettség a kinézet, az εἶδος, ám az Úr önmagában pusztán mindennek a lehetősége – a *nem kifejezett identitás*.
- 72 Isten a végtelenség, és semmi más – és semmi más nem végtelen, csak Ő. Így a mindenség is végeesség – nem pedig végtelenség, ez utóbbi tehát a Semmi-ség; viszont a mindenség, s benne minden dolog Isten egy megnyilvánulása, kifejezettsége. A kifejezettség, a kinézet mint létező azonban ahogy kifejezi, úgy tagadja is az Urat – ahogy Hegel írja: a lényeg a lét tagadása.
- 73 Az egy-ség a szubsztancia, a létező, az identitás mint entitás. Kifejezettség, vagyis kinézet mint olyan – véges lét, amely tehát a végtelen létnek negatívítása.
- 74 „A Semmit a tudomány egy fölényes gesztussal fel szeretné adni. [...] A tudomány állítólagos józansága és fölénye nevétségessé lesz, ha nem veszi komolyan a Semmit. Csak azért teheti a tudomány vizsgálódás tárgyává magát a létezőt, mert a Semmi megnyilvánul. A tudomány csak akkor képes ismét újból és újból elnyerni lényegi feladatát, ami nem az ismeretek gyűjtéséből és rendezéséből, hanem a természet és történelem igazsága egész terének állandóan

- újra és újra végrehajtandó feltárásából áll, ha a metafizikából egzisztál.” (Heidegger 1994: 31–32. o.)
- 75 Mert: *Crede ut intelligas, intellige ut credas.* A keresztyén felfogás szerint az irracionális megelőzi a racionalitást – *a hit az abszolút tudás.* Aztán pedig addig csavarjuk a dolgokat, amíg az nem jön ki a végén, ami megfelel a hitnek...
- 76 „Hegel dialektikájánál éppúgy, mint Kantnál különbséget kell tenni a tulajdonképpen teljesen értelmes kezdet és Hegel saját átvezetési között. *A Hegel által ábrázolt meghatározások átmenetei és összefüggései gyakran kevésbé kényszerítő erejű szemantikai asszociációk vagy akár szisztematikus tartalom karakterével rendelkeznek* [kiemelés tőlem: G. Z. E.] (például mikor a kizártlét és nemléte egy spekulatív mondat levezetésekor egyenlősítve lesz). A ’spekulatív mondatról’ való beszédet és a megfelelő ’ellentmondásokat’ feltehetően le kell fokozni egy, a tartalmi viszonyiség és differencialitás megegyezés (identitás) és meg-nem-egyezés (nem-identitás) aspektusai szerinti ellentételezésekről szóló beszéddé. A továbbiakban pedig a hegeli dialektikának az analitikus transzcendentálfilozófia keretei közötti explikációja felvetheti a kérdést, vajon a hegeli koncepció átgondolt lefektetése *másként* nem lehetne-e jobban realizálható. [...]” (Manuel Bremer: Was will Hegels Dialektik? – Ein Ansatz zur Interpretation zur Wissenschaft der Logik, 2011, 5. o. (forrás: http://www.mbph.de/History/Hegels_Dialektik.pdf)
- 77 „Az »idealizmus összeomlása«, amely Hegel 1831-ben történt halála után következett be, oly mérvű zavarodottságba taszította a filozófiát, amelyből az mind a mai napig nem tudott kikeveredni. [...] Az egyetlen lehetőség, hogy a gondolkodás ma ismét szilárd talajra leljen tehát nem más, mint Hegel megvitatása továbbvitelének és cáfolatának kételeyi fényében. Itt döntővé válik, hogy az ember meg meri-e kockáztatni, hogy a ma széleskörűen kommentált »antropológiai« Hegel, a »Szellem fenomenológiája« és a »Jogfilozófia« Hegelje mellett a tulajdonképpeni Hegelt: a »Logika tudomány« Hegeljét komolyan vegye. Csak a »Logika« révén ismerhetők és dolgozhatóak fel alkalmasint a Hegel ígézetében álló filozófia legmélyebb implikációi. [...] Amennyiben tehát a szigorúan filozófiai értelemben vett gondolkodás ma még egyáltalában lehetséges kell legyen, akkor ezen gondolkodás nem nyerhető ki másképp, hanem csakis a metafizika lényegére irányuló kérdés révén. Az egyetlen személy, akiben ez a kérdés felmerült, Martin Heidegger.” (Gerd Haefner: Heideggers Begriff der Metaphysik, Berchmanskolleg Verlag, München, 1974, 1. o.)
Haefnernek igaza van, attól, hogy a metafizika mint olyan a maga problematikusságában valami feloldhatatlan apóriának tűnik, még nem ignorálható, már csak azért sem, mert nélküle a filozófia – s ezáltal egész valóságértelmezésünk – talajtalanlanná vált.
- 78 A tudomány mint olyan definíciója szerint *rendszerezett biztos tudás.* Jellemzi még a *paradigmatikus egység,* amely utóbbi szintén meghatározó a tudományosságot illetően. Amennyiben lehetséges tehát a filozófia mit szigorú tudomány, annyiban ilyenéné kell válnia. Ehhez hozzá kell tenni, hogy *a filozófia csak mint tudomány lehet szigorúan véve indentikus,* önazonos.
- 79 Vagyis a lét mint olyan létező lenne.
- 80 Ez Heidegger nagy buktája, hogy ugyan jó helyen keresgél, de ezen a kritikus ponton nem artikulálta a fogalmi megkülönböztetést.
- 81 „A lényegiség és a létezés között fennálló különbség a teremtet létezőben pusztán *fogalmi* különbség. [...] Suárez kijelenti: [...] a valóságban magában nem különböztethet meg realiter lényegiséget és valóságot, noha absztrakt módon a lényegiséget mint tiszta lehetőséget elgondolhatom, és aztán rögzíthetek egy nemlétező, nem egzisztáló és egy egzisztáló közötti különbséget.” (Heidegger 2001: 121. o.)
Itt a hegeli felfogás jelenik meg, miszerint a lét mint meghatározott lét, azaz mint *meghatározottság* azonos a lényegiséggel mint meghatározottsággal. A valóságos (a létező), azaz a realis ergo *realiter* identikus a realitás-szal – éspedig azért, mert *a dolog számomra mindig az, amit jelent, vagyis az értelmével mint lényegével azonos.*
- 82 Hegeli terminológiával élve *a meghatározottság* (Bestimmtheit), vagyis *a meghatározott lét* (esse determinatum, das bestimmte Sein) mint létezés (*existentia*, Dasein) éppígy vonatkozik egy *létezőre* (*ens*, Seiende), hiszen *a valami* (tárgy mint tárgyság, azaz *lét mint meghatározott lét*) fogalmában *azonosnak* tekintendők.
- 83 „A *neotomizmus* mai képviselői helyesen vetik el azt a szóhasználatot, amely egyenlőségjelet tesz *esse* és *existentia* közé. A lét ui. Szt Tamásnál nem csupán az a végső lökés az egyébként már-már kész magánvalóhoz, mely saját lábára helyezi a létezőt, hanem mindent átfogó létalap, az a legfelső tökéletesség, amely Istent tükrözi. Ilyen összefüggésben tehát helyesebb önmagában fennálló létről (Isten), a teremtet létezőket egygyűző általános létről, *lényegről* beszélni. Az *existentia* pedig, mint Tamásnál, nem más, mint létmód, ti. *a létező létmódja*, melynek révén ez a nemlétezésből és a tisztán lehetőségi létből önálló fennállásra lép elő.” (Magyar Katolikus Lexikon, forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/E/egzisztencia.html>)
A neotomisták helyesen hangsúlyozzák, hogy meg kell különböztetni az esse-t (lét) és az existentiát (létezés) – amit Heidegger elmulasztott –, viszont – minthogy az esse és az essentia

- Istenben való azonosságának dogmáját fenntartják – így ők is fogalmi ellentmondásba kerülnek, hiszen ez utóbbi identifikáció a létfelejtés maga. Az essentia ui. – mint fentebb Suárezre hivatkozva már kifejtettem – az existentiál, s nem pedig az esse-vel azonos jelentéstartalmilag, mint esse determinatum, a lét meghatározottsága.
- 84 Vö. előző lj.
- 85 A heideggeri tétel e korrekció révén vált igazából tudományossá.
- 86 Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 274. o.
- 87 „[...] Elképzelhetünk-e olyasvalamit, mint a lét? Nem fog el valakit a szédülés az erre irányuló kísérletnél? Valóban, kezdetben tanácstalanok vagyunk, és az ürességbe nyúlunk. A létező – az valami: asztal, szék, fá, ég, test, szavak, cselekvés. A létező igen – de a lét? Az efféle úgy fest, mint a semmi – és nem kisebb személy, mint Hegel mondta: a lét és a semmi ugyanaz. A filozófia mint a lét tudománya a semmi tudománya? Vizsgálódásunk kiindulásakor minden látszatkelés és megszépítés nélkül be kell ismernünk: léten közvetlenül semmit sem gondolhatok...” (Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái [Die Grundprobleme der Phänomenologie], ford: Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, 25. o.)
- 88 „Éppen ez Hegel alapintenciója a totalitás értelemszerü eszméjének feltévesével szemben, hogy az abszolút identitás egy reális totalitás, ami azt jelenti, hogy az abszolútumnak mint olyannak valósága döntő. Ezáltal azonban az az ezen kintüntetett létező létmódjára irányuló kérdés, hogy az minden mástól abszolúte különböző, habár minden mást, mint valóságost éppenséggel meghatároz. (Az abszolútum, végtelenség, örökkévalóság. – Abszolút idealizmus – minden kérdés – de éppen sajátlagos abszolútágában lehetséges, hogy kiveti a létkérdést, jobban mondva egyáltalán nem ismeri. E felejtés által teszi lehetővé azon mulasztást, s azon mulasztást abszolutizálja és ezáltal a felejtést megerősíti.) Az abszolútum létének problémája: nem az, hogy az »van« – ez Hegel és Schelling számára egyáltalán nem kérdés (és ugyan milyen meg gondolás alapján? [...]) Ismét ugyanazon eredetből: »bizonyosság« –, hanem eredetibb módon, hogy a »létnek« mit kell itt jelentenie, és hogy vajon ez abszolút fogalomként van-e és lehet-e.” (Heidegger 1997: 210. o.)
- 89 A vallások tehát nem feltétlenül ártatlan báránycák, tabuk, ill. a múlt tiszteletre méltó, ám irreleváns relikviái...
- 90 „[...] A belsőnek és a külsőnek ez az egysége az abszolút valóság. Ez a valóság azonban először is az abszolútum mint olyan, amennyiben mint olyan egység van tétélezve, amelyben a forma megszűnt, s egy külsőnek és belsőnek üres vagy külső különbségévé vált.” (Hegel 1979: II. rész, 139. o.)
- 91 Mint Heidegger állítja: „a lét nem Isten, de nem is a világ alapja”. Am Heidegger azt is tagadja, hogy a ’lét’ a ’valóság’. Itt természetesen a létfogalom dichotómiájáról van szó (relatív-abszolút lét), amit Heidegger nem érzékelt.
- 92 Heidegger Istent egy létezőként fogta fel – persze teljesen konvencionális módon – és persze mint mitologikus és valótlán képzetet.
- 93 „Az Én Szóf [Ein Sof], vagy [Ayn Sof] (héberül אין סוף), a Kabbalában mint valamennyi szellemi tartomány teremtésének ön-manifestációjánál korábbi Isten van érteve, s valószínűleg Ibn Gabirol kifejezéséből, a »Végtelen Egyből« (*she-en lo tiklah*) származik. Az Én Szóf fordítható »nincs végeként«, »véget nem érként«, »amelynék nincs végeként«, vagy végtelenként. Az Én Szóf minden teremtett lét [existence] isteni eredete, szemben az Énnel [Ein] (vagy Ajinnal [Ayn]), amely a végtelen semmisség [infinite nothingness] [...] Más szavakkal az »Én Szóf« a »névtelen létet« jelenti. Egy másik fejezetben a *Zóhár* a kifejezést az »Én«-re [Ein] (nem-létező) redukálja, mivel Isten úgy meghaladja az emberi felfogást, mint a gyakorlatilag nem-létező.”
- 94 Ergo az *alanyi mindenség*.
- 95 „A realitások az általában vett lehetséges dolgok mivoltát [Wasgehalt] alkotják, eltekintve attól, hogy vajon valóságosak-e, hogy modern értelmünkben ’reálisak’-e, vagy sem. A realitás fogalma azonos a platóni *idea*-nak a fogalmával, egy létezőt illetően tehát azaz, amit akkor ragadok meg, ha megkérdem: τι εστι, *mi* a létező? Ekkor a válasz a dolog mivoltát adja meg, amelyet a skolasztika *resnek* nevez.” (Heidegger 2001: 48. o.)
- 96 Vö. uo.
- 97 „[...] Ámde az idealitás nem olyasvalami, ami a realitáson kívül és mellette van, hanem az idealitás fogalma kifejezetten abban van, hogy *igazsága* a realitásnak, azaz a realitás, magánvalóságában tétélezve, idealitásnak bizonyul.” (Hegel 1979: 168. o.)
- Az *idealitás* mint a realitás *magánvalósága* a realitás (az objektív valóság) *abszolút léte* a hegeli tétélezés szerint. E platónikus, a platóni ideatanra alapozó koncepció avított és téves elképzelése a posztmodern tudományfogalom szerint *mitikus*, vagyis *tudománytalan* eleme a hegeli metafizikának.
- 98 „Csakis a szellemi a valóságos; a szellemi a lényeg vagy magánvaló léttel-bíró [...]” (Hegel 1973: 20. o.)
- 99 „Mármost miért igaz, hogy a kezdetben kibontatlan lét kibomlása minden meghatározások totalitásává nem más, mint *szellem*, vagyis *önmaga gondolása*, *ön-tudás* avagy *öntudat*? E kérdés megválaszolásán múlik Hegel és Plótinosz szá-

- mára is annak megfelelő megértése, hogy micsoda egyáltalán a szellem. Márpedig erre a döntő kérdésre mindketten azonos választ adnak. A mindkettejük esetében közös alappondolat az, hogy az eredendő egységként és egészként felfogott lét önmagán belüli megkülönböztetése egyúttal e lét *viszátérése* is *önmagához*, és éppen ezen önvonatkozásként nem egyéb, mint gondolkodás, mégpedig önmaga gondolása, illetve magának a gondolkodásnak a gondolása.” (Jens Halfwassen: Hegel és Plótinosz az önmegismerésről - Az újplatonizmus jelentősége Hegel szellemfogalmának szempontjából, in: Idealizmus és hermeneutika – Tanulmányok Fehér M. István hatvanadik születésnapjára, szerk. Olay Csaba, L’Harmattan Kiadó, 2010, 59–60. o.)
- 100 Vö. 15. o.
- 101 „[...] Plótinosz számára ugyanis a szellem *nem* az abszolútum. Az abszolútum sokkal inkább maga az Egy, túl a léten és túl egyúttal a szellemen is. [...] Plótinosz érve szerint a szellem ugyanis saját egységét éppen azért nem képes csakis saját magából kiindulva megalapozni, mert ő maga konkrét totalitás. [...] Az abszolútumot ezért már csak *via negationis* mint *abszolút transzcendenciát* lehet elgondolni: »Valóban semmi sem azok közül, amiknek a kezdete, semmit sem lehet állítani Róla, sem azt, hogy van, sem azt, hogy lényeg, sem azt, hogy élet, mert fölötte áll a dolgok minden tulajdonságának« – írja Plótinosz.” (Jens Halfwassen: Hegel és Plótinosz az önmegismerésről – Az újplatonizmus jelentősége Hegel szellemfogalmának szempontjából, in: Idealizmus és hermeneutika – Tanulmányok Fehér M. István hatvanadik születésnapjára, szerk. Olay Csaba, L’Harmattan Kiadó, 2010, 53–68. o.)
- 102 „Isten önmaga számára maga minden dolog, ami azt jelenti, hogy ő hordja minden dolog képét. Így *egy semmiben viseli magát*: így minden dolog Isten.” (Meister Eckhart: Predigten, Traktate, Sprüche, 183. o. [A szerző ford., kiemelés a szerzőtől.]) Szóval „Így egy semmiben viseli magát” Isten – vagyis amíg minden létező létehetőségének (ideálitásának) alapja, addig önnön ideája (mint eidosza, azaz kinézete, képe) a Semmi.
- 103 Vö. 83. lj.
- 104 Ergo, hogy nem-tárgyi realitásként *nem-létezés*, *inexistentia* e tisztán szubjektív és egyben abszolút lét.
- 105 Hiszen a fentebbiek *létező* létként fogják fel az abszolútumot.
- 106 Mert az abszolútum ismerete a *feltétlen valóság* ismerete, amely pedig a valóságról való *nem-relatív* tudás alapja.
- 107 Mert a metafizika az életbe hatol, akár mint valóság, akár mint politika.